

**Dr. Hasan EKİCİ**

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı  
Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü  
Adıyaman/TÜRKİYE  
hasanekici0202@gmail.com

ORCID ID: ...

**ATFİ AHMED EFENDİ'NİN ARUZA DAİR  
BİR ESERİ: MİFTÂH-I KAVÂİD-İ TUHFİ**

ONE OF THE AHMED ATFİ EFENDİ'S WORK ABOUT  
ARUD: MIFTAH-I KAVAIID-I TUHFİ

**DOI Number:** 10.28981/hikmet.340050

**ÖZ**

*Arap edebiyatının ilim dallarından biri olan aruzun temelleri el-Halil tarafından ortaya konmuştur. Arap edebiyatı kaynaklı aruz, daha sonra İran ve Türk edebiyatlarında kullanılmaya başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatında, kendine has kuralları ihtiva eden aruzla ilgili müstakil eserler yazılmıştır. Bu eserlerden biri de 18. yüzyıl şârihlerinden Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe adlı risaledir. Bu risale, sıbyan okullarında öğrenime yeni başlayan çocuklara şiir ve aruz hakkında temel bilgiler öğretmek amacıyla yazılmıştır. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe'de İbrahim Şâhidî'nin Tuhfe-i Şâhidî adlı eserinde kullanılan bahir ve vezinlerle ilgili açıklamalar yer almaktadır. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, aruz bahirlerindeki illlet ve zihaflardan, taktî ile ilgili bazı kurallardan bahsetmesi yönüyle önem arz etmektedir. Bu eser, mukaddime, iki fasıl ve hatime bölümünde taktîe dair yedi kaideden meydana gelmektedir.*

*Bu çalışmamızda öncelikle Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe adlı eseri tanıtılacak, daha sonra bu eserin çeviri yazılı metni verilecektir.*

**Anahtar Kelimeler:** Atfî Ahmed Efendi, Aruz, Vezin, Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, risale.

**ABSTRACT**

*The basis of the Arud one of the Arabian science was put forward by el-Halil. Arud originated in Arabic Literature started to be used in Persia and Turkish Literature later. Works on arud which has specific rules were written. One of these works is Ahmed Atfî Efendi's 18th. century commentor booklet/risale called Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe. This work was written for kids who started to study at Sıbyan schools to teach basic information about poetry and arud. There are explanations about bahirs and meters used in İbrahim Şahidi's Tuhfe-i Şahidi in this work. It is important that Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe expresses the reasons and zihafs in arud bahirs with some rules about takti. This work is composed of an introduction two chapters and seven bases on takti in result part.*

*In this work, firstly, we will introduce Bosnian Atfî Ahmed Efendi's work called Miftah-ı Kavaid-i Tuhfe. Then we will present the written form of the translated version.*

**Keywords:** Atfî Ahmed Efendi, Arud, Meter, Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe, risale/booklet.

## Giriş

Aruz; yön, cihet, taraf, yan, bölge, Mekke, Medine ve etrafı daracık dağ yolu, bulut, serkeş, deve, çadırın orta direği, ortaya çıkma veya çıkarma, kendisiyle bir şey karşılaştırılan, dolayısıyla ölçü ve örnek olan şey anlamlarına gelir (Tural, 2011 : 17-18).

Terim olarak aruz, Arap dili ve yazısına göre düşünülmüş; hecelerin sesine ve heceleri belirleyen harflerin harekeli (müteharrrik) ya da harekesiz (sâkin) oluşlarına göre düzenlenmiş bir sistemdir (İpekten, 1999 : 132). Aruz vezni, Arap edebiyatında doğmuş, onun dil yapısına göre şekillenmiştir. Aruzun Cahiliye devrine kadar uzanan geçmişi vardır. İmam Halîl 9. yüzyılda aruz ilmini sistemleştiren kişidir (Mermer ve Keskin, 2005 : 11). Arap şiirinin vezni, şairlere geniş bir serbestlik ve kolaylık sağlamıştır. Cahiliyye dönemi şairlerinde aruzun klasik bahirlerinin hepsi görülmez. En çok kullanılan bahirler şunlardır: tavîl, basit, medîd, vâfir, kâmil ve recez (Çetin, 2011 : 50-51).

İranlılar, Abbasîler devrindeki istilalar sonucu, İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Arap bilimi, kültürü ve edebiyatını kabullenmek zorunda kaldılar. Bu arada Arap şiir tekniği, nazım şekilleri ve aruz ilmi İran edebiyatına yerleşmiştir. Aruz vezni İran edebiyatında bazı değişikliklere uğramıştır. Arap ve İran aruzları arasındaki ilk ayrılık, Araplar beyti birim olarak aldıkları halde İranlıların mısrayı bir bütün olarak benimsenmesi ve taktînin hep mısra üzerinde yapmalarındır (İpekten, 1999 : 136-137). İslamiyet'in Türk ülkelerinde yayılmasıyla aruz vezni Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. *“Türk edebiyatında aruzun başarılı bir şekilde kullanılması belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta Türkçe kelime kadrosu aruzun ihtiyaç duyduğu uzun ünlüleri bulundurmadığından aruz ile şiir yazmak çok zordu ve istenilen düzeyde başarıya ulaşamıyordu. Zamanla Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin de katkısıyla aruz ölçüsünün kullanıldığı, son derece âhenkli ve etkileyici şiirler yazılmaya başlandı (Saraç, 2007 : 201).”* İlk İslamî eserlerden olan *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta aruz vezni kullanılmıştır. Bu durum aruzun Türkler tarafından kısa zamanda benimsenip ustalıkla kullanıldığını göstermektedir. Klasik Türk edebiyatında aruzla ilgili teorik bilgiler ihtiva eden eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Aruz ile ilgili ilk Türkçe risaleyi yazan Alî Şîr Nevâyî'dir (Ersalan, 2015 : 59). Aruz ilminin kaidelerini öğretmek amacıyla yazılan bu eserlerde aruzun şiirde vazgeçilmez bir unsur olduğu telkin edilmekte, aruzla ilgili kurallardan bahsedilmektedir. Bu eserlerden bazıları şunlardır (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010 : 226-240):

**Tablo 1: Aruzla İlgili Bazı Risaleler**

Sıra No	Eserin Adı	Müellifi
1	<i>Arûsu'l-Arûz</i>	Aşkî (ö. 1576-77)
2	<i>Arûz Nümûnesi</i>	Muallim Nâcî (ö. 1893)
3	<i>Arûz Risalesi</i>	Gedâ (ö. ?)
4	<i>Arûz-ı Türkî</i>	Ali Cemaleddin (ö. 1874-5)

5	<i>Bahrü'l-Maârif (Arûz İlmi Bölümü)</i>	Gelibolulu Sürûrî (ö. 1561)
6	<i>Câmi'u'l-Fâris (Arûz Bölümü)</i>	Ahmed-i Bardahî (ö. 1499'dan sonra)
7	<i>Der-Beyân-ı Istilâhât-ı Arûz</i>	Sûdî (ö. 1599-1600)
8	<i>Istilâhâtü's-Şi'riye</i>	Müstakimzâde Sadeddin Süleyman Efendi (ö. 1788)
9	<i>İcmâl-i Arûz</i>	Fedâyî
10	<i>İlm-i Arûz</i>	Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra)
11	<i>Mahmûdiyye (Arûz Risalesi)</i>	Ferişteoğlu (ö. 1418'den sonra)
12	<i>Manzûme-i Arûz</i>	Müellifi bilinmiyor.
13	<i>Mîzân-nâme-i Şu'arâ</i>	Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî (ö. ?)
14	<i>Mîzânu'l-Evzân</i>	Ali Şîr Nevâyî (ö. 1501)
15	<i>Mufassal/Arûz Risalesi</i>	Babur (ö. 1530)
16	<i>Ravzatü'l-Evzân</i>	Mutahhar b. Ebî Tâib Lârendî
17	<i>Risâle-i Arûz</i>	Gülşehrî (ö. 1317-18'den sonra)
18	<i>Risâle fi'l-Arûz</i>	Penbe-zâde Erzen er-Rûmî
19	<i>Risâle-i Arûz-ı Türkî</i>	Ali bin Hüseyin el-Amasî (ö. 1471)
20	<i>Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfî ve'l-Bedâyî</i>	Ahmed Hamdi Şîrvânî (ö. 1890)
21	<i>Türkçe Arûz</i>	Manastırlı Faik (ö. 1899)
22	<i>Zübdetü'l-Arûz</i>	Mustafa Reşîd

Yukarıdaki tabloda yer alan Sûdî'nin kaleme aldığı *Der-Beyân-ı Istilâhât-ı Aruz* risalesinde aruz kalıplarının isimleri ve özellikleri manzum olarak verilmiştir. Gedâ mahlaslı şairin yazdığı *Aruz Risalesi* adlı eserde aruz terimleri manzum olarak açıklanmıştır (Gıynaş ve Şenödeyici, 2010 : 230-237.) Ayrıca Ahmed-i Dâî'nin *İlm-i Arûz*, Mutahhar b. Ebî Tâib Lârendî'nin *Ravzatü'l-Evzân*, müellifi bilinmeyen *Manzûme-i Aruz* ve Ali bin Hüseyin el-Amasî'nin *Risâle-i Arûz-ı Türkî* adlı eserlerinin aruzla ilgili kısımları da manzum olarak kaleme alınmıştır (Gürbüz, 2009 : 323).

Klasik Türk edebiyatında manzum sözlük şerhleri de aruz vezinleri ve terimleri hakkında bilgiler veren eserlerdir. Bu eserler dışında özellikle *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlükteki bahir ve vezinlerin izahı için risaleler yazılmıştır. Bu risalelerde genel olarak *Tuhfe'*de bahir, zihaf ve cüzlere verilen adlarla diğer aruz kitaplarındaki adlar mukayese edilmiş, vezinler hakkında bilgi verilmiş, şiir, beyit, mısra, sadr, aruz, ibtidâ, darb, haşv, sebep, veted, fasıla, hezec, cüz, kasr gibi aruz terimleri tanımlanmıştır. *Tuhfe'*deki bahir ve vezinlerin izahı için yazılan aruz risaleleri şunlardır (Öz, 1999 : 101-107):

**Tablo 2: Tuhfe'deki Bahir ve Vezinlerin İzahı İçin Yazılan Risaleler**

Sıra No	Bahir ve Vezinlerin İzahı İçin Aruz Risaleleri	
1	<i>Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe</i>	Atfî Ahmed-i Bosnavî (ö. 1710'dan sonra)
2	<i>Risâle fi-Beyânî Vechi Tesmiyeti</i>	Ali Ferdî b. Mustafa el-Kaysrî (ö. 1715)

	<i>Buhâr-i Tuhfetü's-Şâhidî</i>	
3	<i>Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî</i>	Abdurrahman b. Ali el-Kozanî el-Hakî el-Aynî (ö. 1755'ten sonra)
4	<i>Eserin adı bilinmiyor.</i>	Feyzî-i Üsküdarî (ö. 1766)
5	<i>Buhâr ve Evzân-ı Tuhfe-i Şâhidî</i>	Müellifi bilinmiyor.
6	<i>Taktî-i Tuhfe-i Şâhidî</i>	Dervîş Fedâî (ö. XVIII. yüzyıl sonları)

Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eser aruzla ilgili temel bilgiler veren bir risaledir. Bu eser, doktora tezi olarak hazırladığımız *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserin sonunda yer almaktadır (Ekici, 2017). Şârih, aruz ilminin temel kavramlarını ve şiirle ilgili kaidelerin faydaları üzerinde ısrarla durmuş ve şiirde aruzun vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmiştir. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de, Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 1550) kaleme aldığı *Tuhfe-i Şâhidî* adlı eserdeki her bahir hakkında bilgiler verilmiş, bu bahirlerdeki illet ve zihafardan bahsedilmiştir. Hatime bölümünde taktî ile ilgili kaidelere yer verilmiştir. Ayrıca bu risalede aruz ilminin temel kavramları anlamlandırılmıştır.

Üç kısımdan oluşan bu çalışmada, Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eseri ele alınmıştır. İlk kısımda bu eserin adı, yazılış tarihi, yazılış sebebi, içeriği ve nüshalarıyla ilgili bilgiler verilerek *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* tanıtılmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'nin çeviri yazılı metni verilmiştir. Üçüncü kısımda ise eserde geçen bazı aruz terimleri tanımlanmıştır. Sayfa ya da varak numaraları alıntılardan sonra ayrıca içinde verilmiştir.

## BOSNALI ATFÎ AHMED EFENDİ

Atfî Ahmed Efendi'nin hayatı ve şahsiyetine dair bilgiler sınırlıdır. İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr* adlı eserinde Atfî'nin üç beyitlik bir şiirine yer vermiştir. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum Eserler bölümü numara 663'te Atfî'nin birçok gazeli ile Dimetoka'da Hâşimî İsmail Ağa'ya yazıp gönderdiği bir mektubun sûreti bulunmaktadır.

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşam süren Atfî, aslen Bosnalıdır. Kaynaklarda şârihin hayatına dair yeterli bilgi mevcut değildir. Doğum ve vefat tarihi hakkında da herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Konya İl Halk Kütüphanesi Feridun Nâfiz Uzluk bölümü 6886 numarada kayıtlı *Şerh-i Tuhfe* adlı yazma eserin der-kenârında "*Şerh târihi H. 1123 ya'nî Üçüncü Sultân Ahmed zamanıdır.*" bilgisi yer almaktadır. (Ekici 2017: 24). Atfî'nin kaleme aldığı eserler dikkate alındığında iyi bir eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca doktora tezimiz olan *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* ve bu çalışmanın konusu olan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı aruz risalesi müellifin Fars dilindeki donanımını göstermektedir. *Şerh-i Tuhfe*'nin hâtme bölümünde yer alan beyitte şârihin sibyan mekteplerinde ders okuttuğu anlaşılmaktadır:

*Pes andan sonra iy pâkîze-gevher*  
*Okudurum luğat etfâle ezber ( E. 264b, B.9)*

Müellifin Farsça ve Arapçaya hâkim olduğu hâtîme bölümünde yer alan aşağıdaki beyitten anlaşılmaktadır:

*Luğât-ı Fârsî'i çok tettebbu'  
İdüp kıldum nice dürlü temettu'* (E. 264b, B.10)

*Mürâdif eyledüm Tâzî luğatlar  
Ki olmaya ma'ânîde galatlar* (E. 265a, B.23)

Sadettin Nüzhet (1936: 561), *Türk Şairleri* adlı eserinde Atfî'nin bir gazeline yer vermiştir:

*Mef'ûlü/fâ'ilâtü/mefâ'ilü/fâ'ilün*

*İy dâg-ı aşkı sîneye pinhân koyup giden  
Kânûn-ı dilde âteş-i hirmân koyup giden*

*İy girye-senc-i nâle-i fûrkat iden beni  
İy hem-nişîn-i külbe-i ahzân koyup giden*

*Ölsem de derd-i hecr ile olmaz devâ-resim  
Bu tengnâ-yı mihnete şâyân koyup giden*

*Bir reh-neverd-i cevr ü cefâ-pîşedür beni  
Sahrâ-yı gamda hem-dem-i hicrân koyup giden*

*Kılmaz mı dest-i lutf ile ma'mûr aceb yine  
Bu hâne-i derûnumı vîrân koyup giden*

*Hayfâ ki la'l-i nâbını bir kerre sunmadı  
Ser-şâr-ı câm-ı aşk ile hayrân koyup giden*

*Bir nev-hırâm-ı arsa-i nahvet-perestdir  
Atfî-i zârı bî-ser ü sâmân koyup giden*

Atfî'nin şu ana kadar tespit edilebilen beş eseri vardır: *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, *Hulâsa-i İ'mâlî'l-Mu'addil*, *Mukantarât Risâlesi*, *Ceyb-i Âfâk Risâlesi*, *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*'dir (Ekici 2017: 26-27).

## 1. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe

*Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, aruz ilmiyle ilgili bir risaledir. Bu risalede aruz kalıplarının isimleri ve özellikleri verilmiş, aruzla ilgili bazı terimler ve kaideler açıklanmıştır. Çalışmamızın konusu olan bu eserin özellikleri ve muhtevası aşağıdaki başlıklara göre incelenecektir:

### 1.1. Adı ve Yazılış Tarihi

Atfî Ahmed Efendi, sebep-i te'lif kısmında eserin isminin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* olduğunu belirtmektedir (E. 265b).

*Şerh-i Tuhfe*, H.1123/ M.1710 tarihinde te'lif edilmiştir. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* de bu eserde geçen aruzla ilgili terimleri, kuralları açıklamak amacıyla yazılmıştır. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, muhtemelen *Şerh-i Tuhfe'nin* te'lif tarihi olan H. 1123/M. 1710 yılında ya da bu tarihten sonra kaleme alınmıştır.

### 1.2. Yazılış Sebebi

Atfî Ahmed Efendi, *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eserini şiir ve aruz ilmiyle uğraşanlara faydalı olmak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Kelime anlamı *Tuhfe*'deki kuralların anahtarı anlamına gelen *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, mübtedîlerin (okula yeni başlayan öğrenciler) aruz bahirleri, zihafklar, illetler, taktî ve şiirle ilgili bazı kaidelere kolaylıkla ulaşmalarını sağlamak amacıyla yazılmıştır. Bu açıklamalar sebep-i te'lif kısmında ele alınmıştır (E. 265b).

### 1.3. Muhtevası

*Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, genel olarak aruz ilmine, özel olarak da *Tuhfe'nin* nazmında kullanılan bahir ve vezinlerin izahına dair bir risaledir (Öz, 1999 : 102). Bu risale, ağırlıklı olarak aruz bilgilerinden meydana gelmiştir. Eser, üç kısımdan oluşmaktadır: Mukaddime, iki fasıl ve hâtîme. Hâtîme kısmında taktî ile ilgili yedi kaideden bahsedilmiştir. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* hakkındaki tespit ve değerlendirmeleri, şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Şârih, risaleye hamdele ve salvele ile başlamıştır [E. 265b].
2. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* adlı eserin sıbyan mekteplerinde okuyanlara şiir ve aruz hakkında temel bilgilerinden daha iyi yararlanabilmeleri amacıyla yazıldığı belirtilmiştir [E. 265b].
3. Eserin yazılma sebebi açıklandıktan sonra içeriğinin Mukaddime, iki fasıl ve hâtîmeden meydana geldiği belirtilmiştir [E. 265b-275a].
4. Mukaddime bölümünün sonunda, sıbyân mekteplerinde okuyan çocuklara aruz öğretiminde temel bilgilerin verilmesi hedeflendiği belirtilmiştir. Aruz ile ilgili kaynaklara ulaşma imkânı olmayan mübtedîlere aruzla ilgili kavramlar, kurallar verildiği ifade edilmektedir (E. 267b).
5. Aruz bahirlerine geçilmeden önce, aruz ilminin temel unsurlarından olan vezin ve tef'ilelerle ilgili sebep, veted ve fasıla kavramları hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir [266a].

6. Sekiz kısımdan oluşan aruz vezinlerinin rükunları hakkında açıklamalar verilmiştir [266b].

7. Aruz vezninin cüzlerinden “fe‘ülün, fâ‘ilün, müstef‘ilün, mütefâ‘ilün, müfâ‘aletün mefâ‘ilün, fâ‘ilâtün ve mef‘ülâtü” hakkında bilgiler verilmiştir [E. 266b-267a].

8. *Şerh-i Tuhfe*'de sekiz cüzden “fâ‘ilün” dışında diğer yedi cüzle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir [E. 267b-273b].

9. Bu risalede iki fasıl bulunmaktadır. Birinci fasılda yedi cüzde geçen zihaflardan ve illetlerden bahsedilmiştir [E. 268a]. Zihaf ve illet terimleri birlikte kullanılırsa da bazı aruzcular zihaf ve illetin farklı olduğunu söylerler (Erarslan, 2015 : 198). Aslî cüzlerde görülen zihaf lar şunlardır:

**Tablo 3: Aslî Cüzlerdeki Bazı Zihaf lar**

Sıra No	Aslî Cüz	Zihaf lar
1	Fâ‘ilün	Habn, kat <sup>ç</sup>
2	Fe‘ülün	Kabz, kasr, hazf
3	Fâ‘ilâtün	Habn, keff, şekl, hazf, kasr, kat <sup>ç</sup>
4	Mefâ‘ilün	Kabz, keff, harm, harb, şeter, hazf, kasr, hetm, zeel
5	Müstef‘ilün	Habn, tayy, kat <sup>ç</sup> , izale, terfil
6	Müstef‘ilâtü	Habn, tayy, keşf, ced <sup>ç</sup>
7	Mütefâ‘ilün	Habn, kat <sup>ç</sup> , izale

10. *Şerh-i Tuhfe*'de şerh olunan 27 kıt'adaki 13 bahir hakkında bilgiler verilmiş, bu bölümlerdeki zihaf ve illetlere değinilmiştir [E. 271b-273b]

11. Hâtıme bölümünde ise kaideler başlığı altında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Bu bölümde aruz ilmi ile ilgili yedi kuraldan bahsedilmiştir [274a-275a].

12. Klasik Türk edebiyatında şârihler, eserlerini meydana getirirken çeşitli göndermelerde bulunurlar. Şârih, açıklama yaptığı hususla ilgili eser ya da yazar ismi zikrederek göndermelerde bulunur. Bu aruz risalesinde de Atfî, eserini yazarken yararlandığı ya da daha önceden gördüğü Şeyh Ebû'l-Ceyş Endülüsî'nin aruzla ilgili eserine göndermede bulunmuş, konuyu bir örnekle açıklamaya çalışmıştır (E. 274a).

13. Hâtıme bölümden sonra yer alan ketebe kaydında Hüseyin bin Ali adındaki müstensih eseri H. 1157 tarihinde istinsah ettiğini belirtmektedir. Hamd, sena ve salvele sözlerinden sonra kendisini hakir ve fakir gibi mütevaзі vasıflarla ifade eden müstensih günahlarının bağışlanmasını istemiştir [E. 275a].

#### 1.4. Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe'nin Nüshaları

Atfî Ahmed Efendi'nin *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* isimli eseri için yapılan katalog taramaları sonucunda, eserin şu ana kadar 6 nüshası tespit edilebilmiştir. Bu yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

**Tablo 4: Yazma Nüshaların Bulunduğu Kütüphaneler**

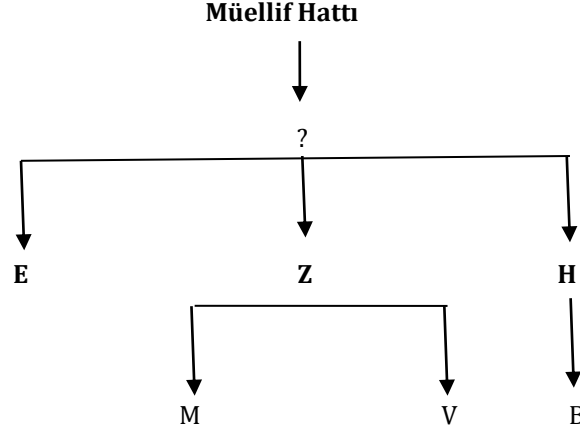
ATFİ AHMED EFENDİ'NİN MİFTÂH-İ KAVÂİD-İ TUHFE ADLI ESERİNİN TESPİT EDİLEN YAZMA NÜSHALARININ BULUNDUĞU KÜTÜPHANELER						
Sıra No.	Şehir	Kütüphane	Bölümü	Kayıt No.	Varak Sayısı	Kısaltma Kodu
1	Ankara	Millî Kütüphane	Yazmalar	469/2	10	M
2	İstanbul	Millet Kütüphanesi	Ali Emîrî	258/2	10	E
3	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Bağdatlı Vehbî	1736/2	6	B
4	İstanbul	Süleymaniye Kütüphanesi	Hâlet Efendi	572/2	9	H
5	Kütahya	Vahid Paşa İlçe Halk Kütüphanesi	Yazmalar	410	11	V
6	Kütahya	Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi	Yazmalar	379/2	6	Z

Tahminimize göre bütün nüshalar, bugün elimizde olmayan müellif hattına bağlı olarak istinsah edilmiştir. E nüshasında, diğer nüshalardan farklı bazı der-kenârlar mevcuttur. Ayrıca E nüshasında eserin adı olan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* başlığı bulunmamaktadır. Hatime kısmındaki kaidelerden biri de E nüshasında mevcut değildir. Bu özellikleriyle E nüshasının diğer beş nüshadan kolaylıkla ayrılabilceğini söylemek mümkündür.

Ancak nüsha farklılıklarına bakıldığında E nüshasına Z nüshasının iştirak ettiği görülmektedir. Z nüshasının son sayfasında *Tuhfe-i Şâhidî*'nin müellifi İbrahim Şâhidî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Ayrıca İbrahim Şâhidî'nin birkaç şiirine yer verilmiştir. Bu nüsha, M ve V nüshalarıyla kelime kullanımı ve ekler açısından paralellik arz etmektedir.

Üçüncü kolbaşı ise İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi Hâlet Efendi 572'de kayıtlı olan (H) nüshasıdır. H ve B nüshalarının kelime, ek kullanımı ve şekil yönüyle diğer kolbaşılardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nüshalar arasındaki müşterek farklar, eksiklikler ve ortak hatalara bakıldığında bu farklılıkların daha çok ek düzeyinde olduğu görülmektedir. Tenkitli metinde bütün nüshaları metne dâhil etmedik. Çünkü diğer nüshaları edisyon kritiğe dâhil ettiğimizde metin, içinden çıkılmaz bir hal alacaktı. Tahminimize göre bütün nüshaların ortaklıkları ve aparatları göz önüne alındığında *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'nin nüsha seçeresi diyagramatik olarak gösterilmek istenirse bu süreç üç kolbaşına bağlı olarak şekillenir:





## 2. Metin<sup>1</sup>

### Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe<sup>2</sup> [Z. 141b ; H. 217a]

Hamd-i vâfir ol cenâb-ı Kâdire ki hareket-i serî<sup>3</sup>-i devâ'ir-i eflâke sebep-i izdivâc-ı uşûl ve imtizâc itdürdi ve erkân-ı şalâvât-ı vâfir<sup>3</sup> ol vücûd-ı kâmile ki te'yîd-i fetḥ-i qarîb ile basit-i hâkdan dâlâl u hizlân bisâtinı tayy eyledi [E. 265b] şalla'llâhu 'aleyhi ve 'alâ ehli beytihi<sup>4</sup> ecme'in. Ammâ ba'd çünki bu kitâb-ı müsteṭâb ki dürc-i le'âlî-i 'avârif ü ma'ârif ve gencîne-i dürer-i gurer-i leṭâ'ifiyle memlûdur.<sup>5</sup> Kilid-i nazmıyla<sup>6</sup> muḳaffel ü müşedded olup fe-lâ cerem her ṭalib u râğib olan mübtedîlere<sup>7</sup> bu gencîne-i nihânun derûn-ı ebyâtında mûnderic ve ta'biye<sup>8</sup> olan buḥûr-ı nazm ve eş'ârınun fevâ'id-i celilesine ve tefkîk ü taḳṭî'ât-ı ebyâtınun kavâ'id-i<sup>9</sup> laṭîfesine bilâ-miftâh dest-res müte'assir belki müte'azzir<sup>10</sup> olup bu dürc-i muḳaffelün kilidi kavâ'id-i<sup>11</sup> 'arûz 'ilmine maḥşûr olmağın fe-lâ büdd ṭarîḳ-i nazmda tefkîk ve<sup>12</sup> buḥûr ve taḳṭî'ât-ı eş'âra vesîle olur. Kavâ'id-i 'arûzdan bilmek ehemm ü elzem olmağla binâ'en'aleyh bu fenn erbâbınun vaż' eyledükleri kavânin-i şî'r ve kavâ'id-i 'arûzdan ṭarz-ı vâziḥ üzere bir muḳaddime ve birkaç faşl ve bir ḫâtıme ile tavziḥ-i uşûl u furûc [H. 217b] olunmağ evlâ görüldi ve **Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe** nâmıyla ihvâna hediye kılındı ve bi'llâhi't-tevfîḳ ve 'aleyhi i'timâdî.

<sup>1</sup> Bu risale *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* adlı doktora tezimizin sonunda tenkitli metin olarak verilmiştir. Hasan Ekici. (2017), Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si* (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin). Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

<sup>2</sup> Miftâh-ı Kavâ'id-i Tuhfe : -E

<sup>3</sup> vâfir : mütevâfir Z; mütevâfire H

<sup>4</sup> ehli beytihi : âlihi H

<sup>5</sup> leṭâ'ifiyle memlûdur : leṭâ'ifdür E, Z

<sup>6</sup> nazmıyla : nazmla E, Z

<sup>7</sup> mübtedîlere : mübtedîler E, Z

<sup>8</sup> ta'biye : ta'bir E, Z

<sup>9</sup> kavâ'id-i : -H

<sup>10</sup> müte'assir belki müte'azzir: müte'azzir belki müte'assir H

<sup>11</sup> kavâ'id-i : -E

<sup>12</sup> ve : -Z, -H

### Muqaddime

Ma'lûm ola ki erbâb-ı 'arûz [E. 266a] binâ-yı uşûl-ı evzân-ı eş'ârı üç rûkn üzerine vaz' eylemişlerdür. Rûkn-i evvel **sebeb** rûkn-i şânî **veted** rûkn-i şâlis **fâşıla**'dur. Ve bu sebeb dağı iki nev'dür. Bir nev'i sebeb-i hafîfdür ve sebeb-i hafif iki harfi müştemil bir lafzdur ki

Bir nev'i sebeb-i şakıldır. Ve sebeb-i şakıl dağı<sup>1</sup> iki harfi müştemil<sup>2</sup> bir lafzdur ki ikisi bile müteharrikdür. "Era" ve "ale" gibi. Veted dağı iki nev'dür. Bir nev'i veted-i mecmû'dur ve<sup>3</sup> veted-i mecmû' üç harfi müştemil bir lafzdur ki iki evvelkisi müteharrik ve âhiri sâkindür. "aley" ve "ilün" gibi. Ve bir nev'i veted-i mefrûkdur. [Z. 142a] Veted-i mefrûk dağı üç harfi müştemil bir lafzdur ki evveli ve âhiri müteharrik ve ortası sâkindür. "Re'si" ve "le'tü" gibi. Ve fâşıla dağı iki nev'dür. Bir nev'i fâşıla-i şugrâdur. Fâşıla-i şugrâ dört harfi müştemil bir lafzdur.

<sup>4</sup> ki evvelinde üç harfi müteharrik ve âhirinde bir harfi sâkindür.<sup>5</sup> "Cebelin" ve "mütefâ" gibi. Ve bir nev'i dağı fâşıla-i kübrâdur ve<sup>6</sup> fâşıla-i kübrâ [E. 266b] beş harfi müştemil bir kelimedür ki evvelinden dört harfi müteharrik ve âhirinde bir harfi sâkindür. "Semeketün" ve "fa'aletün" gibi. Ve<sup>7</sup> bu erkânun cümlesi bu kelimâtda mündericdür ki bir 'Arabî mışra'da "lem era 'alâ-re'si cebelin semeketen." Ve cümle-i uşûl-ı binâ-ı eş'âr-ı 'Arab u 'Acem anuñ üzerindenür. Ve bu erkânun [H. 218a] birbiriyle te'lif ve ictimâ'ından hâşıl olur. Bu fennün ahâlileri ol uşûla efâ'il u tefâ'il dağı<sup>8</sup> dirler. Ve bu uşûl sekiz cüz'e münhaşırdur.<sup>9</sup> Bir cüz'i fe'ülün'dür. Bir veted-i mecmû'dan ki "fe'ü"dur ve bir sebeb-i hafifden ki "lün"dür terkib olunmuşdur. Bu iki cüz' humâsîdür.<sup>10</sup> İkinci cüz'i fâ'ilün'dür. Bu anuñ 'aksîdür. Ya'nî bir sebeb-i hafifden ki "fâ"dur ve bir veted-i mecmû'dan ki "'ilün" terkib olunmuşdur.<sup>11</sup> Bunlar humâsîdür.<sup>12</sup> ya'nî beşer harfludur. Üçüncü cüz' müstef'ilün'dür. İki sebeb-i hafif mâ-beynindeki "müs" ile "lün"dür. Bir veted-i mefrûkdan ki "tef'i"dür terkib olunmuşdur. Dördüncü cüz' mütefâ'ilün'dür. Bir fâşıla-i şugrâdan ki "mütefâ"dur ve [E. 267a] bir veted-i mecmû'adan ki "'ilün"dür mürekkebdür.<sup>13</sup> Beşinci cüz' müfâ'aletün'dür. Bir veted-i mecmû'dan ki "müfâ"dur ve bir fâşıla-i şugrâdan ki "'aletün"dür. Altıncı cüz'i mefâ'ilün'dür. Bir veted-i mecmû'dan ki "mefâ"<sup>14</sup> ve iki sebeb-i hafifden ki "'i" ile "lün"dür<sup>15</sup> terkib olunmuşdur. Yedinci cüz'i fâ'ilâtün'dür. İki sebeb-i hafifün<sup>16</sup> mâ-beynindeki "fâ" ile "lün"dür. Bir veted-i mecmû'dan ki "'ilâ"<sup>17</sup> terkib olunmuşdur.<sup>18</sup> Sekizinci cüz'i mef'ülâtü'dür. İki sebeb-i hafifden ki "mef"ile<sup>19</sup> "'ü"dur ve bir veted-i mefrûkdan<sup>20</sup>

<sup>1</sup> dağı : -E

<sup>2</sup> müştemil : müştemildür H

<sup>3</sup> ve : -E, -Z

<sup>4</sup> lafzdur : kelimedür Z, H

<sup>5</sup> evvelinde üç harfi... sâkindür : evvelinden dört harfün üçü müteharrik ve âhiri sâkindür E

<sup>6</sup> ve : -E, -Z

<sup>7</sup> ve : -E

<sup>8</sup> dağı : -E, -Z

<sup>9</sup> cüz'e münhaşırdur : cüz'dür E

<sup>10</sup> bu iki cüz' humâsîdür : -Z, -H

<sup>11</sup> olunmuşdur : olunmuş Z, H

<sup>12</sup> bunlar humâsîdür : bu iki cüz' humâsîdir Z, H

<sup>13</sup> mürekkebdür : -H

<sup>14</sup> mefâ : mefâ'dur Z, H

<sup>15</sup> lün'dür : lün E

<sup>16</sup> hafifün : hafif E

<sup>17</sup> 'ilâ : 'ilâ'dur Z

<sup>18</sup> olunmuşdur : olunmuş Z

<sup>19</sup> hafifden ki "mef" ile : hafifün ki biri "mef" ve biri H

<sup>20</sup> mefrûkdan . mefrûk E



yedinci kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri aḥrebdür ve baḥr-i muzâri' den beşinci kıt'ada üçüncü cüz' ve baḥr-i hezceden on ikinci kıt'ada ikinci ve üçüncü cüz'leri ve yigirminci kıt'ada evvelki ve üçüncü cüz'leri mekfüfdir ve baḥr-i hezceden yedinci kıt'ada [H. 219b] ikinci cüz' ve yigirmi üçüncü kıt'ada iki cüz' maḳbûzdur ve yedinci kıt'ada üçüncü cüz' ve on sekizinci<sup>1</sup> kıt'ada dördüncü cüz' ve yigirminci kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri maḥzûfdir. Ve yedinci kıt'ada ve dördüncü cüz' meczûdur ve yigirmi üçüncü kıt'ada dördüncü cüz' ezel'dür. Pes bu tuhfede mefâ'ilün cüz'ine altı 'illet dâhil olmuştur. **Fâ'ilâtün** cüz'inün baḥr-i remelden sekizinci kıt'ada dördüncü cüz' ve yigirmi ikinci kıt'ada ve<sup>2</sup> dördüncü cüz' ve baḥr-i müctesşden üçüncü kıt'ada dördüncü cüz' ve baḥr-i muzâri' den beşinci kıt'ada ve dördüncü cüz' maḳşûrdir ve baḥr-i remelden yigirmi ikinci kıt'ada [E. 269a] cümle eczâsı ve baḥr-i müctesşden üçüncü kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve baḥr-i ḥafîfden on altıncı kıt'ada üçüncü cüz' maḥbûndur ve baḥr-i remelden yigirmi yedinci kıt'ada üçüncü cüz' maḥzûfdir ve baḥr-i muzâri' den beşinci kıt'ada ikinci cüz' mekfüfdir ve baḥr-i ḥafîfden on altıncı kıt'ada<sup>3</sup> ve dördüncü cüz' ve baḥr-i remelden yigirmi yedinci kıt'ada dördüncü cüz' meczûdur. Pes bu tuhfede fâ'ilâtün cüz'ine beş 'illet dâhil olmuştur. [Z. 143b] **Mef'ûlâtü** cüz'inün baḥr-i münserihden evvelki kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve baḥr-i seri' den ikinci kıt'ada üçüncü cüz'i meḳşûfdir<sup>4</sup> ve baḥr-i münserihden evvelki kıt'ada ikinci ve dördüncü cüz'leri ve [H. 220a] on tokuzuncı kıt'ada ikinci cüz'<sup>5</sup> ve baḥr-i seri' den ikinci kıt'ada üçüncü cüz' ve baḥr-i muḳteḍabdan yigirmi altıncı kıt'ada evvelki ve<sup>6</sup> üçüncü cüz'leri maḥvîdür ve baḥr-i münserihden on tokuzuncı kıt'ada dördüncü cüz' mecdû'dur.<sup>7</sup> Pes bu tuhfede [E. 269b] mef'ûlâtü cüz'ine üç 'illet dâhil olmuştur.<sup>8</sup> **Müfâ'iletün** cüz'ine bu kitâbda 'ilel ve ezâhifden aḫlâ<sup>9</sup> bir 'illet dâhil olmamıştır. Aḫlâ üzere sâlimdür. On yedinci kıt'ada vâkı' olmuş baḥr-i vâfirdür ve<sup>10</sup> bu zıkr olunan yedi eczâya **uḫûl** dirler. Bunların birbiriyle ictimâ'ından kelâm-ı mevzûn ḥâşıl olur. Meşelâ dört<sup>11</sup> kerre fe'ülün'den bir mıḫra' -ı mevzûn ḥâşıl olur ki<sup>12</sup> baḥr-i müteḳârib dirler. Dört kerre müstef'ilün'den bir mıḫra' -ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i recez dirler. Ve dört kerre mütefâ'ilün'dan bir mıḫra' -ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i kâmil dirler ve<sup>13</sup> dört kerre müfâ'iletün'den bir mıḫra' -ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i vâfir dirler ve<sup>14</sup> dört kerre mefâ'ilün'dan bir mıḫra' -ı mevzûndan<sup>15</sup> ḥâşıl olur ki baḥr-i hezec dirler. Dört kerre fâ'ilâtün'den bir mıḫra' mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i remel dirler. Ve mef'ûlâtü cüz'i eczâ'-i âḫir ile terkîb olunup meşelâ iki kerre mef'ûlâtü müstef'ilün'den bir mıḫra' -ı [E. 270 a] mevzûndan olur ki<sup>16</sup> baḥr-i muḳteḍab dirler. Ve bunun 'aksiñden ya'nî iki kere müstef'ilün [H. 220b] mef'ûlâtü'den bir mıḫra' -ı mevzûn ḥâşıl olur ki baḥr-i münserih dirler ve iki müstef'ilün ile bir mef'ûlâtü'dan bir

<sup>1</sup> on sekizinci : on ikinci H

<sup>2</sup> kıt'ada ve : kıt'adadır H

<sup>3</sup> kıt'ada : kıt'adadır H

<sup>4</sup> meḳşûfdir : meḳşûfdir E

<sup>5</sup> cüz' : -E

<sup>6</sup> ve : -E

<sup>7</sup> mecdû'dur : meczû'dur Z

<sup>8</sup> dâhil olmuştur : duḫûl eylemiştir Z

<sup>9</sup> 'ilel ve ezâhifden aḫlâ : aḫlâ 'ilel ve ezâhifden H

<sup>10</sup> ve : -E

<sup>11</sup> dört : dörder E

<sup>12</sup> ki : -E, -Z

<sup>13</sup> ve : -E

<sup>14</sup> ve : -E

<sup>15</sup> mevzûndan : mevzûn Z

<sup>16</sup> mevzûndan olur ki : mevzûn ḥâşıl olup Z, H

mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn hâşıl<sup>1</sup> olur ki baħr-i serî<sup>c</sup> dirler ve iki kerre müstef' ilün fâ<sup>c</sup> ilâtün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn hâşıl olur ki baħr-i müctess<sup>c</sup> dirler. Ve iki kerre mefâ<sup>c</sup> ilün fâ<sup>c</sup> ilâtün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn hâşıl olur ki baħr-i müzâri<sup>c</sup> <sup>2</sup> dirler ve iki fâ<sup>c</sup> ilâtün müstef' ilün'den [Z. 144a] bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn hâşıl olur ki baħr-i hafîf dirler.<sup>3</sup> Ve iki kerre fe<sup>c</sup> ülün mefâ<sup>c</sup> ilün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn hâşıl olur ki baħr-i şavîl dirler. Ve bu on üç baħruñ<sup>4</sup> eczâ-ı uşûlün birbiriyle ictimâ<sup>c</sup> ından<sup>5</sup> ve te'lifinden hâşıl olur. Bunlara baħr-i sâlime<sup>6</sup> dirler ki bunlara 'ilel ve zihâfâtdan aşıla bir 'illet dâhil olmayup aşlı üzere sâlimdür. Ve bu uşûlün erkânını ki sebep-i veted ve fâşıludur. [E. 270b] Taqdim ve te'ħir itmekle her birinden<sup>7</sup> niçe uşul hâşıl olur. Meşelâ eczâ-ı sâlime ki bir sebep-i hafîf ile bir veted-i mecmû<sup>c</sup> dan terkîb olunur. İki cüz<sup>3</sup> hâşıl olur. Eger veted sebep üzerine taqdim olunur ise fe<sup>c</sup> ülün cüz<sup>3</sup> i hâşıl olur. **Dilem gû** gibi. Ve<sup>8</sup> eger sebep-i veted üzerine taqdim olunursa fâ<sup>c</sup> ilün cüz<sup>3</sup> i hâşıl olur **gû dilem** gibi. Ve bu iki cüz<sup>3</sup> e<sup>9</sup> ħumâsî dirler. Ve iki sebep-i hafîf ile bir veted-i mecmû<sup>c</sup> terkîbinden üç cüz<sup>3</sup> hâşıl olur. Eger veted iki sebep üzerine taqdim olunursa mefâ<sup>c</sup> ilün hâşıl olur. **Me-râ dil gû** gibi. Ve<sup>10</sup> eger [H. 221a] iki sebebi veted üzerine taqdim olunursa müstef' ilün cüz<sup>3</sup> i hâşıl olur. **Gû dil me-râ** gibi. Ve<sup>11</sup> eger veted iki sebep arasına gelürse<sup>12</sup> fâ<sup>c</sup> ilâtün cüz<sup>3</sup> i hâşıl olur. **Gû me-râ dil** gibi. Ve bir fâşıla-i şugrâ ile bir veted-i mecmû<sup>c</sup> terkîbinden iki cüz<sup>3</sup> hâşıl olur. Eger veted üzerine [E. 271a] fâşıla taqdim olunursa müfâ<sup>c</sup> aletün cüz<sup>3</sup> i hâşıl olur. **Biyâ ber-i men** gibi. Ve eger veted üzerine fâşıla taqdim olunursa mütefâ<sup>c</sup> ilün cüz<sup>3</sup> i hâşıl olur. **Ber-i men biyâ** gibi.<sup>13</sup> Ve iki sebep-i hafîf ile bir veted-i mefrûk terkîbinden üç cüz<sup>3</sup> hâşıl olur. Eger veted üzerine iki sebep taqdim olunursa mef' ülâtü hâşıl olur. **Der dih bâde** vezninde ve eger<sup>14</sup> iki sebep arasına bir<sup>15</sup> veted gelürse müstef' ilün cüz<sup>3</sup> i<sup>16</sup> hâşıl olur. Vezni yukarıda beyân olındı ve eger veted iki sebep üzerine taqdim olunursa fâ<sup>c</sup> ilâtün hâşıl<sup>17</sup> olur. Vezninün beyânı geçmiştir ve gâh olur ki bu eczâ-ı sâlimenün her mısrâ<sup>c</sup> ında birer cüz<sup>3</sup> ħazf olunup meczû dirler. Ve<sup>18</sup> gâh [Z. 144b] olur ki mısrâ<sup>c</sup> uñ nişfi ya<sup>c</sup> nî iki cüz<sup>3</sup> i ħazf olunup<sup>19</sup> meşşür dirler. Gâh olur ki zihâfâtdan bir 'illet dâhil olup eczâ-ı sâlimeyi tağyîr ve uşul-ı furû<sup>c</sup> a tebdîl idüp ħayr-i sâlim dirler. Ve<sup>20</sup> bunlaruñ ħaddî nâ-maħşürdür. Ancak bu tuhfede şerħ olunan kıt'alarda vâkı<sup>c</sup> <sup>21</sup> olan buħür uşul ve<sup>22</sup> fûrû<sup>c</sup> atını ve aşıldan fer<sup>c</sup> e naql olunup tağyîre sebep olan 'ilel ve zihâfâtını bir fâşıldan beyân idelüm.

<sup>1</sup> hâşıl : -E

<sup>2</sup> müzâri<sup>c</sup> : hafîf

<sup>3</sup> fâ<sup>c</sup> ilâtün müstef' ilün'den bir mısrâ<sup>c</sup>-ı mevzûn hâşıl olur ki baħr-i hafîf dirler : -Z

<sup>4</sup> on üç baħruñ : üç baħruñ Z; on üç baħr ki H

<sup>5</sup> ictimâ<sup>c</sup> ından : ictimâ<sup>c</sup> H

<sup>6</sup> baħr-i sâlime : buħür-ı sâlime Z

<sup>7</sup> her birinden : birbirinden E

<sup>8</sup> ve : -E

<sup>9</sup> cüz<sup>3</sup> e : cüz<sup>3</sup> dür E

<sup>10</sup> ve : -E

<sup>11</sup> ve : -E

<sup>12</sup> gelürse : dâhil olursa E

<sup>13</sup> gibi : -H

<sup>14</sup> eger : -H

<sup>15</sup> bir : -Z, -H

<sup>16</sup> cüz<sup>3</sup> i : -Z, -H

<sup>17</sup> hâşıl : cüz<sup>3</sup> E

<sup>18</sup> ve : -Z

<sup>19</sup> meczû dirler ve gâh olur ki mısrâ<sup>c</sup> uñ nişfi ya<sup>c</sup> nî iki cüz<sup>3</sup> i ħazf olunup : -H

<sup>20</sup> ve : -E

<sup>21</sup> vâkı<sup>c</sup> : -H

<sup>22</sup> ve : -E

## Faşl

Ma<sup>c</sup> lûm ola ki bu tuhfede şerh olunan kıt<sup>c</sup> alar [E. 271b] cümle yigirmi yedidür ki buhûr-ı <sup>c</sup>arûzdan on üç baħri [H. 221b] şâmildür ve ekşeri ğayr-i sâlim olındı<sup>1</sup> ancak beşdür. Biri<sup>2</sup> altıncı kıt<sup>c</sup> adaki<sup>3</sup> baħr-i recezdür ezâhif ve <sup>c</sup>ilelden aşlâ bir <sup>c</sup>illet dâhîl olmayup aşlı üzere sâlimdür. İkinci, toközuncı kıt<sup>c</sup> adur ki baħr-i hezecedür. Bu daħı<sup>4</sup> aşlı üzere sâlimdür. Üçüncü, on birinci kıt<sup>c</sup> adur ki baħr-i vâfirdendür. Aşlı üzere sâlimdür. Dördüncü, yigirmi dördüncü kıt<sup>c</sup> adur ki baħr-i tavîlendür. Aşlı üzere sâlimdür. Beşinci, yigirmi beşinci kıt<sup>c</sup> adur ki baħr-i müteķâribdendür aşlı üzere sâlimdür. Sâ<sup>c</sup>ir buhûr-ı fûrû<sup>c</sup> âtdandur ki duħûl-ı ziħâfât ile aşâletden ħurûc itmişlerdür. Ğayr-i sâlimlerdür.<sup>5</sup> Pes imdi<sup>6</sup> ğayr-i sâlim olup baħr-i recez<sup>7</sup> fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a üçdür. Biri on dördüncü kıt<sup>c</sup> adur ki müreffeldür ve on sekizinci kıt<sup>c</sup> adur ki maṭvîdür ve yigirmi birinci kıt<sup>c</sup> adur ki maṭvî ve maħbündür. Bu üç kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl olan <sup>c</sup>illet üçdür terfil ve tayy ve ħabn'dur<sup>8</sup> ve ğayr-i sâlim olup baħr-i hezec fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a beşdür: Biri yedinci kıt<sup>c</sup> adur ki aħreb ve mekfûf ve meczû<sup>9</sup> ve maķbûz ve maħzûfdur. [E. 272a] Ve on ikinci kıt<sup>c</sup> adur ki aħreb ve mekfûf ve maħzûfdur<sup>10</sup> ve on üçüncü kıt<sup>c</sup> adur ki aħrebdür ve yigirminci kıt<sup>c</sup> adur ki mekfûf ve maħzûfdur ve yigirmi üçüncü kıt<sup>c</sup> adur ki<sup>11</sup> aħreb ve maķbûz ve ezeldür ve bu beş kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl olan <sup>c</sup>illet altıdur: cüz<sup>c</sup> ve ķabz ve ħazf ve ħarb ve izâlet ve keff'dür<sup>12</sup> ve ğayr-i sâlim olup [H. 222a] baħr-i müteķârib fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a birdür ve<sup>13</sup> dördüncü kıt<sup>c</sup> adur ki maķşûrdur ve bu kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl olan <sup>c</sup>illet birdür ķaşrdur ki maķşûrdur ve bu kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl [Z. 145a] olan <sup>c</sup>illet birdür ķaşrdur ve ğayr-i sâlim olup baħr-i münseriħ fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a ikidür biri evvelki kıt<sup>c</sup> adur ki meksûf<sup>14</sup> ve maṭvîdür ve biri on toközuncı kıt<sup>c</sup> adur ki maṭvî ve mecdû<sup>c</sup> dur ve bu iki kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline<sup>15</sup> dâhîl olan <sup>c</sup>illet üçdür: Keff tayy ced'dür<sup>16</sup> ve ğayr-i sâlim olup baħr-i serî<sup>c</sup> fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a birdür. İkinci kıt<sup>c</sup> adur ki maṭvî ve meķşûfdur ve<sup>17</sup> bu kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl olan <sup>c</sup>illet ikidür. Tayy ve keşf'dür<sup>18</sup> ve ğayr-i sâlim olup baħr-i müctess fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a birdür. Üçüncü kıt<sup>c</sup> adur ki maħbûn ve maķşûrdur ve bu kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl olan <sup>c</sup>illet ikidür: ħabn ve ķaşrdur ve ğayr-i sâlim olup baħr-i müzâri<sup>c</sup> fûrû<sup>c</sup> âtından olan kıt<sup>c</sup> a daħı ikidür biri beşinci kıt<sup>c</sup> adur ki aħrebdür ve mekfûfdür<sup>19</sup> ve maķşûrdur ve biri on yedinci kıt<sup>c</sup> adur ki aħrebdür ve bu iki kıt<sup>c</sup> anuñ efâ<sup>c</sup> iline dâhîl olan <sup>c</sup>illet üçdür:<sup>20</sup> ħarb, keff, ķaşrdur<sup>21</sup>

<sup>1</sup> olındı : olanları H

<sup>2</sup> biri : -E

<sup>3</sup> kıt<sup>c</sup> ada ki : kıt<sup>c</sup> ada E; kıt<sup>c</sup> adur Z

<sup>4</sup> bu daħı : -E, -Z

<sup>5</sup> ğayr-i sâlimlerdür : ğayr-i sâlimdür E

<sup>6</sup> imdi : -E, -Z

<sup>7</sup> recez : recezden E, Z

<sup>8</sup> ħabn'dur : maħbündür H

<sup>9</sup> aħreb ve mekfûf ve meczû : meczû ve aħreb H

<sup>10</sup> ve on ikinci kıt<sup>c</sup> adur ki aħreb ve mekfûf ve maħzûfdur : -Z

<sup>11</sup> ki : -H

<sup>12</sup> izâlet ve keff'dür : keff ve izâlet Z, H

<sup>13</sup> ve : -E

<sup>14</sup> meksûf : meķşûf Z

<sup>15</sup> efâ<sup>c</sup> iline : efâ<sup>c</sup> ilinde E

<sup>16</sup> keff, tayy, ced'dür : keşf ve tayy ve ced'dür Z, H

<sup>17</sup> meķşûfdur ve : meksûfdur E

<sup>18</sup> keşf'dür : keff'dür Z

<sup>19</sup> aħrebdür ve mekfûfdür : aħreb ve mekfûf H

<sup>20</sup> dâhîl olan <sup>c</sup>illet üçdür : üç <sup>c</sup>illet dâhîl olmuşdur H

<sup>21</sup> keff, ķaşrdur : keff ve ķaşrdur Z; keff ve ķaşr H

[E. 272b] ve ğayr-i sâlim olup baħr-i remel fūrū'âtından olan kıt'a<sup>1</sup> üçdür: Biri sekizinci kıt'adur ki maķşürdur ve biri yigirmi yedinci kıt'adur ki meczū ve maħzūfdur ve biri yigirmi ikinci kıt'adur ki maħbūn ve maķşürdur ve<sup>2</sup> bu üç kıt' anuñ efā' iline dāħil olan 'illet dördtür:<sup>3</sup> қағр ve ħabn ve cüz' ve ħazfdur ve ğayr-i sâlim olup baħr-i kâmil fūrū'âtından olan kıt'a ikidür: Biri onuncu kıt'adur ki müzâldur ve [H. 222b] biri on beşinci kıt'adur ki muzmer, maħbūn, maķtū'dur<sup>4</sup> ve bu iki kıt' anuñ efā' iline dāħil olan 'illet dördtür izâlet ve izmâr ve ħabn ve қағ' dur<sup>5</sup> ve ğayr-i sâlim olup baħr-i ħafif fūrū'âtından olan kıt'a birdür. On altıncı kıt'adur ki meczū ve maħbūn ve maķşürdur. Ve bu kıt' anuñ efā' iline dāħil olan 'illet üçdür cüz' ve ħabn ve қағrdur<sup>6</sup> ve ğayr-i sâlim olup muķteđab fūrū'âtından olan kıt'a birdür ki yigirmi altıncı kıt'adur ki<sup>7</sup> maţvidür ve bu kıt' anuñ efā' iline dāħil olan 'illet birdür ki ŧayydur. Bu zıkr olınan on üç baħruñ eczâsına [Z. 145b] dāħil ve yigirmi yedi kıt' aya müteferri' eyleyüp<sup>8</sup> uşul-ı tağyire sebep olan ziħâf ve 'ilel on beşdür ki esâmîleri<sup>9</sup> bunlardır: Keşf<sup>10</sup> ŧayy ħabn қағр ħarb keff<sup>11</sup> [E. 273a] қағз ħazf cüz'-i izâlet terfil izmâr қағ' ced' zeled. Bu ziħâfât sebebiyle uşulüñ her biri bu tuħfede қағ fūrū'âta müteferri' olduğı bu cedvelde ma'lümdür ki ol cedvel budur.<sup>12</sup> Fe'nzur ilâ қавлі<sup>13</sup>

Müfâ' aletün <sup>14</sup>	Mef' ulatü	Fâ' ilätün	Mefâ' ilün	Mütefâ' ilün	Müstef' ilün	Fe' ülün	Fe' ülü
						Maķşür	Müstef' ilätün
					Müreffel		Müte' ilün
					Maţvi		Mefâ' ilün
			Maķbüz		Maħbūn		[H.223a] Fe' ülün
			Maħzūf	Muzmer Maķtū' Maħbūn			Mütefâ' ilätü
				Müzâl			Mef' ülü
			Aħreb				Mefâ' ilü
			Mekfuf				Fâ'
	Mecdü'		Ezel				Fâ' ilätü
		Maķşür					Fe' ilätün
		Maħbūn					Fâ' ilün
		Maħzūf					Fâ' ilätü
	Maţvi	Mekfuf					Mef' ülün
	Meksüf <sup>15</sup>						

<sup>1</sup> kıt'a : kıt'ada E

<sup>2</sup> ve : -E

<sup>3</sup> dördtür : üçdür E

<sup>4</sup> muzmer, maħbūn, maķtū'dur : muzmer ve maħbūn ve maķtū'dur Z

<sup>5</sup> izâlet ve izmâr ve ħabn ve қағ' dur : izâlet, izmâr, ħabn, қағ' dur E

<sup>6</sup> cüz' ve ħabn ve қағrdur : cüz', ħabn, қағrdur E

<sup>7</sup> ki : -Z, -H

<sup>8</sup> eyleyüp : -E

<sup>9</sup> esâmîleri : -E

<sup>10</sup> keşf : kesf E

<sup>11</sup> keff : -Z

<sup>12</sup> ma'lümdür ki ol cedvel budur : ma'lüm olur E; ma'lümdür Z

<sup>13</sup> fenzur ilâ қавлі : -Z, -H

<sup>14</sup> müfâ' aletün cüzü : -H

<sup>15</sup> meksüf : meksüf Z

[E.273b; Z.146a] Cedvelüñ yukarısında şebt olınan yedi <sup>1</sup>cüz' eczâ-ı uşıldur ki bu tuhfede mevcüddur ve cedvelüñ sağ tarafında tülen vâkı' olan on dört cüz' eczâ-ı fūrū' ātdur ve cedvelüñ içinde olan zihāfâtdur ve bu zihāfâtuñ şerh ve <sup>2</sup>tafşilleri maḥallinde her birinüñ kıt'alarınıñ [H. 223b] evvellerinde <sup>3</sup>zıkr olınmışdur. Murād iden maḥalline mūrāca' at idüp şerh olınuğı yirde göreler. <sup>4</sup>Bundan şonra bir ḥātıme ile taqtı'āt-ı eş'āra müte'allık olan kavā'iddin bir miqdār beyān idelüm ki mübtedilere elfāz-ı eş'ārda vâkı' olan müzā'af ve tenvīn ve ḥurūf-ı ḳelīmātuñ ḥarekāt u sekenātında zaḥmet çekmeyüp sühulet ile tefkik-i buḥūr ve taqtı'-i ebyāta ḳādir olalar.

### Ḥātıme

Bu fenn erbābınıñ fāzılları bu bābda niçe kavā'id-i celīle cem' idüp beyān itmişlerdür ki bu muḥtaşarda egerçi cümlesin zıkr eylemek <sup>5</sup>mümkün degül ise de <sup>6</sup>bir miqdārın bārī biz daḥı <sup>7</sup>zıkr [E. 274a] idelüm. Ez-ān cümle biri budur kim <sup>8</sup>

### Ḳā'ide

Ḳaçan taqtı' murād olınsa beyitden her sebep-i efā'ilden her sebep muḳābelesinde ve beyitden her veted-i efā'ilden her veted muḳābelesinde ve beyitden her fāşıla efā'ilden her fāşıla muḳābelesinde vaz' olunur. Nitekim *Şeyḫ Ebū'l-Ceyş Endülüsi* te'lif eyledüği 'arüz muḥtaşarında baḥr-ı medıdden olan “**Müddebāgan fi't-tecennī ve leccen**” mışrā'ında müdebbā'da olduğı gibi. Ya'nī med muḳābelesinde “**fā**” ve bā muḳābelesinde “**alā**” an muḳābelesinde “**tün**” vaz' olınmışdur ki vezni fā' ilātün'dür. Ve yine muḥtaşarında mezkürdür ki <sup>9</sup>baḥr-ı kāmilden olan ve “**Ve kemülte lā-aḥede yefūḳuke fentehic**” mışrā'ında ve kemülte “**lā**”da olduğı gibi. Ya'nī kemüle muḳābelesinde “**mütefā**” ve “**telā**” muḳābelesinde “**ilün**” vaz' olınmışdur ki <sup>10</sup>vezni mütefā' ilün'dür.

### Ḳā'ide

Taqtı' de ḥarf-i müşedded evveli sākin şānī müteḥarrık iki ḥarf 'add olunur. [H. 224a] Medde beyān olınuğı gibi.

### Ḳā'ide<sup>11</sup>

Taqtı' de [Z. 146b] tenvīn ḥarf-i sākin menzilesine tenzīl olunur. Bā'en'de “en” “tün” menziline tenzīl olınuğı gibi.

### Ḳā'ide

Taqtı' de i' tibār-ı muḥlaḳ <sup>12</sup>ḥareketedür. Meşelā efā'ilde bir ḥarf [E. 274b] maẓmüm olsa elbette sebep-i veted ve fāşılada anuñ muḳābelesinde olan ḥarf maẓmüm

<sup>1</sup> H nüshasında altı yazılmış ve şöyle açıklama yapılmıştır : “Ancak müfā' aletün cüz'inün fūrū' atı yokdur. Ol eelden cedvele dāḥil degüldür.”

<sup>2</sup> şerh ve : -E

<sup>3</sup> evvellerinde : ibtidālarında H

<sup>4</sup> göreler : gözedeler H

<sup>5</sup> eylemek : itmek Z

<sup>6</sup> egerçi cümlesin zıkr eylemek mümkün degül ise de : -H

<sup>7</sup> bir miqdārın bārī biz daḥı : biz daḥı bir miqdārın H

<sup>8</sup> ez-ān cümle biri budur kim : cümleden biri budur ki H

<sup>9</sup> muḥtaşarında mezkürdür ki : muḥtaşar-ı mezkürda Z, H

<sup>10</sup> ki : -Z, -H

<sup>11</sup> Bu ḳā'ide E nüshasında yoktur.



olmak<sup>13</sup> lâzım degüldür. Gâh olur ki maẓmûm ve meftûh meksûr makâmına ve meksûr ve meftûh maẓmûm maẓâmına iķâmet olunur.

### Ķâ'ide

Taķtî' de mu' teber olan ĥarf meľfûz dur ĥarf<sup>14</sup> mektûb degüldür. Meşelâ beyt-i medîde' de fî't-tecennî 'ibâretinüñ taķtî' inde fî tecenn dirlir.<sup>15</sup> “Fâ” ve “tâ” ve “cîm” ve “nün” i' tibâr olunur. Ammâ elif lâm ve âĥirinde yâ'ya i' tibâr olunmaz.

### Ķâ'ide

Taķtî' de efâ' ilde vâķi' olan sebep-i veted ve fâşılanuñ ĥurûfına beyitte vâķi' olan<sup>16</sup> sebep-i veted ve fâşılanuñ ĥurûfı müsâvî ve muṭâbık olmak lâzımdur ki mevzûnuñ vezne muṭâbakatı ĥâşıl ola ve eger beyitte olan sebep-i veted ve fâşılada ĥurûf çok olursa mezbûrlarda sâķin çok olmak gerek ve eger az olursa mezbûrlarda müteĥarrik çok olmak gerek.<sup>17</sup> Yâĥud müşedded ĥarf gerek ki vezni ĥâşıl ola. Zîrâ ĥareke ve şedde ĥarf maẓâmında [E. 275a] olur anlar olmazsa işbâ' olunmak gerek.

### Ķâ'ide

Ĥaṭṭ-ı taķtî' sâ'ir ĥuṭûṭa muĥâlifdür. 'Ulemâ buyurmuşlardır ki ĥaṭṭân lâ yükâsâni ĥaṭṭu'l-muşĥafî ve ĥaṭṭu'l-'arûzi fe'l-yaĥfeẓ ĥazihi'l-ķâ' idetü'l-celîletü'l-mühimmetü'l-merġûbetü. El-ĥamduli'llâhi 'ale'l-itmâm. Ve's-şalâtü 'alâ ĥayri'l-enâm. **Temmetü'l-kitâb.**<sup>18</sup>

Bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-vehĥâb 'an yedi az'afi'l-'ibâd ve aĥĥari't-tullâb Ĥüseyin bin 'Alî ġafera'llâhu lehü ve li-vâlideyhi ve aĥsene ileyhimâ ve ileyhi ve li-üstâdeyhi ve li-cem' i'l-mü'minîn ve'l-mü'minât<sup>19</sup> ve'l-müslimîn ve'l-müslimât el-eĥyâ'i minhüm ve'l-emvât. Ve temme ĥâzihi'n-nüşĥatü'l-laṭîfetü fî-şehri Rebi'ü'l-evvel fi-leyleti's-sebt ba'de'l-'işâ'i. Sene 1157

Ve'l-ĥamdu li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn evvelen ve âĥiren ve zâĥiren ve bâṭinen ve şallâ'llâhu 'alâ ĥayri ĥalkîhi Muĥammed ve 'alâ âlihi ve şaĥbihi ve sellim teslimen keşîren keşîren ilâ yevmi'l-ĥaşri ve'n-neşri ve'l-cezâ'i

İn tecid 'ayben biĥâ kün sâtiren. İnne ĥayre'n-nâs men sedde'l-ĥalele. Allâĥümme ĥarrim laĥme kâtibihi 'ale'n-nâr. Bi-ĥürmeti'l-aĥyâr ve'l-ebrâr. Âmîn.

<sup>12</sup> i' tibâr-ı muṭlaķ : muṭlaķ i' tibâr E

<sup>13</sup> olmak -E

<sup>14</sup> ĥarf : -H

<sup>15</sup> dirlir : -E

<sup>16</sup> olan : -H

<sup>17</sup> gerek : -E

<sup>18</sup> el-ĥamduli'llâh 'ale'l-itmâm. Ve's-şalâtü 'alâ ĥayri'l-enâm Temmetü'l-kitâb : -H

<sup>19</sup> Metinde “ve'l-mü'minât” yerine “ve'l-mü'minîn” yazılmış.

### 3. Eserde Geçen Bazı Aruz Terimleri

Bu bölümde *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de geçen bazı aruz terimlerine açıklık getirilecektir. Bu eserde geçen aruzla ilgili terimler alfabetik olarak şu şekilde sıralanabilir:

**Bahir:** Aruz ölçüsünde kalıpların toplandığı ana bölümlere verilen ad (Uysal, 2010 : 41).

**Ced'** (burun kesmek): "Mef'ûlatü" aslî cüzünün yani "mef'û" unsurunun düşürülmesiyle geride kalan "lâtü" unsurunda "t" sesinin sâkin okunmasıyla "lât" şekline dönüşmesi ve "lât" unsuru yerine "fâ" konulmasına denir. "Fâ" cüzüne de mecdû' denir (Eraslan, 2015 : 173).

**Fasıla:** Dört ya da beş harfin birleşmesinden meydana gelen aruz terimidir. İkiye ayrılır:

**a. Fasıla-i sugrâ (küçük fasıla):** İlk üç harfi harekeli, son harfi ise sâkin olan fasıla türüdür.

**b. Fasıla-i Kübrâ (büyük fasıla):** İlk dört harfi harekeli son harfi ise sâkin olan fasıla türüdür (E. 266a).

**Habn** (eteklerin kaldırılıp toplanması): "Fâ'ilâtün" aslî cüzünün "fe'ilâtün'e müstef'ilün" aslî cüzünün "mefâ'ilün'e ve mef'ûlâtü" aslî cüzünün "mefâ'ilü" cüzüne dönüşmesine denir. Bu şekilde oluşturulan cüzlere **mahbûn** adı verilir (Eraslan, 2015 : 182).

**Harb:** "Mefâ'ilün" aslî cüzünde "m" ve "n" seslerinin düşürülmesi ile geriye kalan "fâ'ilü" unsurunun yerine mef'ûlü cüzünün konulmasına verilen ad. "Mef'ûlü" cüzüne **ahreb** denir (Eraslan, 2015 : 182).

**Harm:** Beytin başında veya ikinci şatırın başında bulunan vetid mecmû'un ilk harekeli harfinin atılmasıdır. Mesela; "mefâ'ilün" cüzünün "fâ'ilün" cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 33).

**Hazf:** Tefilenin sonundan hafif sebebin atılmasıdır. Mesela, "mefâ'ilün" cüzünün "fe'ülün" cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 39).

**Hetm:** Sözlükte ön dişleri kırık demektir. Terim olarak "mefâ'ilün" cüzünde hazf ve kasr illetlerinin birleşmesine yani "mefâ'ilün" cüzünden kalan "mefâ" yerine getirilen "fâ'ülü" cüzüne denir (Uysal, 2010 : 66).

**İlel:** İletin çoğuludur. Lügatta sahibini amelinden meşgul eden maraz ve hiddet anlamına gelir. Fasıl ve vetedlere dâhil olup birtakım değişiklikler meydana getirir (Ekici, 2017 : 90). *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*'de cüzlerde değişikliğe yol açan zihaf ve illetlerden bahsedilmektedir. Bu zihaf ve illetlerin

adları şunlardır: keşf, tayy, habn, kasr, harb, keff, kabz, hazf, izalet, terfil, izmar, kat', ced' ve zeel. (E. 272b).

**İzâle:** “Mefâ'ilün” cüzünden hetm ve harm dolayısıyla kalan “fâ” yerine “fa'” getirmektir (Uysal, 2010 : 111).

**Kabz** (bir nesneyi pençe ile almak) “Fe'ülün” aslî cüzünün “fe'ülü” şekline, “mefâ'ilün cüzünün “mefâ'ilün” şekline dönüştürülmesine verilen ad. Bu şekildeki cüzlere de **makbûz** denir (Eraslan, 2015 : 196).

**Kasr:** Hafif sebebin sakin harfinin hafzedilmesi ve harekelisinin teskin edilmesine denir. Mesela, “fe'ülün” cüzünün “fe'ül” cüzüne dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 39).

**Kat':** “Müstefilün” cüzünü “mef'ülün, mütefâ'ilün” cüzünü “fe'ilâtün” şekline dönüştürmektir. İkinci şekillere **maktû** denilir (Uysal, 2010 : 124).

**Keff:** Tef'ilenin yedinci harfine tekabül eden sebebin sâkin olan ikinci harfinin hazf edilmesidir. Mesela, “fâ'ilâtün” cüzünün “fâ'ilât'a” dönüşmesi gibi (Tural, 2011 : 33).

**Keşf/Kesf:** Tef'ilenin son harfinin hafzedilmesidir. Sadece “mef'ülâtü” tef'ilesinde meydana gelir (Tural, 2011 : 41).

**Matvî** (tayy, dürüp bükme, sarma, katlama): “Müstefilün” aslî cüzünün “mufte'ilün”a, “mef'ülâtü” cüzünün “fâ'ilâtü” cüzüne dönüşmesine denir (Eraslan, 2015 : 196).

**Meczû** (bir parçası alınmış): Her iki mısraında birer cüzünü (tef'ilesini) kaybetmiş beyit demektir (Eraslan, 2015 : 188).

**Meştûr** (şeter, ortadan bölünüp yarısı alınmış): Cüzlerinin yarısı hafz edilmiş (alınmış) beyit anlamına gelmektedir (Eraslan, 2015 : 189).

**Müteharrik:** Harekeli harf demektir.

**Sâkin:** Harekesiz harflere denir. Elif, vâv, yâ uzun seslileri gösteren harfler sâkin sayılırlar (İpekten, 1999 : 133).

**Sebeb:** Aruzda iki harfin birleşmesi anlamındadır.

**a. Sebeb-i hafif (hafif sebep):** Biri harekeli, ikincisi sâkin iki harfin birleşmesine denir (E. 266a).

**b. Sebeb-i sâkil (ağır sebep):** İki harekeli harfin birleşmesine denir (E. 266a).

**Taktî:** Bir beytin cüzlere ayrılarak aruz kalıbının bulunmasına denir (İpekten, 1999 : 133).

**Tefile (Cüz):** Aruz veznini meydana getiren parçalara denir. Aruz vezinlerini oluşturan sekiz ana kelime vardır: “fâ‘ilün, fe‘ûlün, mef‘ûlatü, fâ‘ilâtün, mefâ‘ilün, müstef‘ilün, mütefâ‘lün ve müfâ‘aletün”dür (Kesik ve Şenödeyici, 2015:25).

**Terfil:** Veted mecmû‘ ile biten darbin sonuna hafif bir sebebin ilavesinden ibarettir. Mesela, “fâ‘ilün” tefilesinin sonundaki nûn harfini elife kalb ettikten sonra, sonuna hafif bir sebep ilave etmek suretiyle tefilenin “fâ‘ilâtün” kalıbına dönüştürülmesine denir (Tural, 2011 : 37).

**Veted:** Aruzda üç harfin birleşmesine denir.

**a. Veted-i Mecmû (Birleşmiş veted):** İlk iki harfi harekeli üçüncü harfi ise sâkin olan veted türüdür (E. 266a).

**b. Veted-i Mefrûk (Ayrılmış veted):** Birinci ve üçüncü harfi harekeli ve orta harfi sakin olan veted türüdür (E. 266a).

**Zelev:** Lügatta eksiklik demektir. Aruzda “mefâ‘ilün” cüzünü “fe‘il” şekline dönüştürmeye denir (Uysal, 2010 : 222).

**Zihâf:** Vezin gereği Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlülerin kısa ünlü değerine düşürülmesidir (Kesik ve Şenödeyici, 2015:24). Zihâf ikiye ayrılır:

**a. Müfred Zihâf:** Tefilelerde sadece bir sebebe meydana gelen değişikliğe denir.

**b. Mürekkeb Zihâf:** Tefilelerde iki sebebe meydana gelen değişikliğe denir (Tural, 2011:30).

## Sonuç

Atfî Ahmed Efendi, 18. yy. da yaşamış Bosnalı bir şârihtir. Millet Kütüphanesi AEME 663 arşiv numaralı mecmuada birçok şiiri de bulunan Atfî, *Şerh-i Tuhfe* adlı eseriyle tanınmıştır.

Atfî'nin *Tuhfe*'deki bahir ve vezinlerin izahı için kaleme aldığı *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, hacimce küçük bir eser olmakla birlikte, Klasik Türk edebiyatının temel konularından biri olan aruz ilmiyle ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. Özellikle fasıl ve kavâid başlıkları altında verilen bilgiler, arûz ilmiyle uğraşan kişiler için çok faydalı açıklamalar ihtiva etmektedir.

*Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*, aruz üzerine, genel itibariyle bilinen kavramları anlatmasına rağmen, özellikle aruz terimleri ve bahirlerindeki zihaf ve illetlerle ilgili bilgiler aruz ilmine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında hâtıme bölümünde taktî ile ilgili verilen kurallar da dikkat çekicidir. O nedenle bazı hususlardaki ayrıntılı bilgiler ışığında aruz ve terimlerini değerlendirmek gerekecektir. Bu yönleriyle *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* gibi aruz risalelerinin ileride yazılacak aruzla ilgili eserler için kaynak teşkil edeceği kanaatindeyiz.

**KAYNAKÇA**

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. (hızl.) (1985), İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Asar Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Alkan, Mustafa. (2012), "Millî Kütüphane 2727 No'lu Mecmua'da Kayıtlı "Aruz Risalesi" Üzerine". Turkish Studies, 7(3): 183-202.
- Belviranlı, A. Kemal. (1995), Aruz ve Ahenk. Marifet Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Nihad M. (2011), Eski Arap Şiiri. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Şener. (2011), "Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî'nin Mizân-nâme-i Şu'arâ Adlı Aruzla İlgili Eseri". Turkish Studies 6(2): 367-402.
- Ekici, Hasan. (2017), Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin). Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Eraslan, Kemal (hızl.) (2015), Alî Şîr Nevâyî Mizânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergun, S. Nüzhet. (1936), Türk Şairleri. C.2. İstanbul.
- Gıynaş, A. Kamil, Ö. Şenödeyici. (2010), "Teorik Açısından Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3(14): 226-240.
- Gürbüz, İ. Atik. (2009), "Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser: Manzûme-i Arûz" Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, s. 321-333, Adıyaman.
- İpekten, Haluk. (1999), Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kesik, Beyhan, Ö. Şenödeyici. (2015), Aruz Teori ve Uygulama. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Mermer, Ahmet, N.K. Keskin. (2005), Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mum, Cafer. (2010), "Mustafa Reşîd'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz". Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. 3(6): 123-133.
- Öz, Yusuf. (1999), Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri. Selçuk Üniversitesi Yayınları Prizma Dizgievi. Konya.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye. 3F Yayınevi. İstanbul.

- Tural, Hüseyin. (2011), Arap Edebiyatında Aruz. Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Turan, Muhittin. (hızl.) (2015), Tâhirü'l-Mevlevî Tedrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Uysal, R. Selçuk. (2010), Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati. Doğu Kitabevi, İstanbul
- Zülfe, Ömer. (2011), “Mu‘allim Nâcî'nin Aruza Dair Eseri: Arûz Nümûnesi”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 6: 189-208.